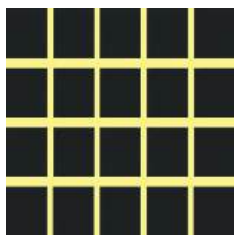

De autonome mentaliteit en haar rationele orde: zelfstandigheid en organisatie

In de oudheid krijgen nieuwbouw-
steden het schaakbordpatroon als
plattegrond. Na de aanleg van de
straten was elke buurt bereikbaar en
naar believen in te vullen. Ook in de
nieuwe wereld hebben veel steden
een grid als onderlegger. Dezelfde

zakelijke, rationele benadering kan ook toegepast worden
op de architectuur. Zowel het fysieke bouwwerk als het
productieproces wordt dan 'uit elkaar getrokken' en 'los'
samengesteld. Een middeleeuwse romaanse kerk heeft
nog dikke muren die het gewicht en de krachten van de
bovenliggende (halfcirkelvormige) rondbogen moeten
opvangen. De ramen blijven noodzakelijk klein om de
dragende muur stevig te houden. Een revolutionaire
uitvinding maakt (vloekterm) 'gotische' kerkenbouw
mogelijk. De dikke muren worden gesplitst in
'skeletbouw' en 'openingen'. Spitsbogen, ribgewelven en
luchtbogen (externe steunbogen) vangen de krachten op,
ontlasten de muren en maken enorme ramen mogelijk.
De kerkruimte baadt in het licht en wordt hoog. De
onwerkelijke, gigantische ruimte moet de plattelanders de
adem ontnomen hebben, het maaswerk van glas-in-lood,
stijgend naar de hemel, de pracht en praal. Aanvankelijk
was het bouwen van een kerk of kathedraal een zaak van
generaties maar aan het eind van de middeleeuwen, in de
15e eeuw wordt de bouw generationaliseerd. Kerken kun-
nen in serie geconstrueerd worden door de bouwdelen te

Manhattan. Sinds de oudheid krijgen nieuwbouwsteden een grid.

standaardiseren en ‘los’ aan te besteden bij steenhouwers elders. Vroeger werden enorme steenblokken naar de bouwplaats getransporteerd en daar uitgehakt. Nu produceren ateliers bij de steenputten (in het huidige België) veel lichtere ‘prefab’-bouwdelen aan de hand van herbruikbare houten steenhouwersmallen. Het transport is goedkoper, en de kerk wordt in elkaar gezet als een soort IKEA-kast. We zien hier de moderniteit glo- ren, met specialisaties op gescheiden locaties. Dankzij de rationalisering kunnen bouwmeesters aan meer- dere kerken tegelijk werken, verspreid over een groot gebied. Ze worden gewilde ‘ster-architecten’ en passen logischerwijs hun ontwerp aan de nieuwe werkwijze aan. Het combineren van verzelfstandigde onderdelen vraagt om een duidelijker vormgeving. De kerken worden eenvoudiger, ‘helderder’, omdat bij het samenvoegen van bouwdelen uit verschillende ateliers verschillen in maat verdoezeld moeten kunnen worden. De gotische

bundelpijlers (die samengestelde pijlers die boven als een vuurwerk uiteengaan en opgaan in steunbogen) worden vervangen door zuilen met een dekplaat die aansluitingen vergemakkelijkt.¹ We herkennen hier de rationele, ‘moderne’ opdeling van processen in ketens, de scheiding en repetitie van onderdelen, het efficiëntie-denken.

Als we naar autonomie verlangen willen we overzicht en grip. We gaan verstandig ‘scheiden en organiseren’. Deze rationaliteit heeft ons veel gebracht, wetenschap (medicijnen), een hoge arbeidsproductiviteit (lage prijzen), goed bestuur (scheiding van kerk en staat en de bestuurlijke machten, de *trias politica*). Maar regelzucht schiet gemakkelijk door. Rationaliteit gaat in de grond over angst & ik. Uit angst voor chaos wordt de onbekende omgeving uitgesloten en gaat het ‘ik’ (het individu, de groep) aan de slag. In een onmatig-rationele orde is de angst endemisch en leidt de overdosis ‘ik’ tot eenzaamheid. Het ‘wij-als-geheel’ is verwelkt, het avontuur is verdwenen, net als de nonchalance, het leven met het lot, het mysterie van het bestaan. Lang geleden vertelde de mens mythologische verhalen die dichterlijk de diepere lagen van onze dwaaltocht op aarde benoemden. Waar zijn die verhalen en de verbeelding gebleven?

De bekende natuurkundige Carlo Rovelli wijst in zijn boeken mooi het moment van de omslag aan. De natuurfilosoof Anaximander van Milete (ca. 610 – 546 v.Chr.) keert zich als een van de eersten af van het mythologische denken.² Hij stelt dat dingen gebeuren door de aard van de dingen zelf, door de natuur. Het regent niet dankzij de goden maar omdat water

verdampt, een wolk wordt en terugvalt op aarde. Een generatie later onderzoekt de schrijver Hekataios van Milete (vóór 545 – 480 v.Chr.) of mythologische beweringen op waarheid berusten of verzonnen zijn. Volgens de oude verhalen is de ingang naar de Hades (de onderwereld) bij kaap Tainaron. Hij reist ernaartoe en constateert dat er geen onderaardse weg is. Mythologie is een verzinzel.³ De tijd is rijp, zelfs religies krijgen nu een rationele component. Jezus van Nazareth brengt een rationalistische scheiding aan tussen de macht van de keizer en de macht van God: 'Geef aan de keizer wat de keizer toekomt en aan God wat God toekomt' (Lucas 20, 21-26). De middeleeuwse scholastiek herintroduceert het klassieke dialectisch redeneren. En dan duwt de humanistische renaissance, de Verlichting en de moderniteit de rationele aanpak, ontstaan in Milete, in de hoofdrol.

De mens raakt vervuld van zichzelf, gericht op maakbaarheid, meetbaarheid⁴, voorspelbaarheid, identificatie, hokjes. Gelijk rationele nieuwbouwsteden wordt de maatschappij een raamwerk met aangehangen functies, zoals instituten met doelstellingen, onderwijs, kunst, sport, wetenschap, gezondheid, economie, rechtspraak. De organisaties raken geobsedeerd met getallen en schema's, berekeningen, protocollen, draaiboeken. En als er iets fout gaat moet iemand het gedaan hebben want in een rationeel denkraam gebeurt niets zomaar. De juridisering slaat toe, en daarmee de claimcultuur.

Verwaand menen we dat we elk aspect van ons leven apart kunnen zetten, en ons kunnen toe-eigenen. (Lees ook essay *Onbeschikbaarheid* van de socioloog Hartmut

Rosa.⁵⁾ Door onze hebberigheid wordt alles instrumenteel. Niets is meer vanzelfsprekend. De maatschappij is een machine, de mens een pion, de natuur een ontwerporgaan. We leven binnen geïsoleerde, regelbare gebouwen en de buitenwereld wordt omgebouwd tot een 'soort van binnen', tot een landschap naar onze wensen. Het grillige weer wordt behangen met waarschuwendende kleurcodes, vrees!, en een dreigende bui op de radar legt het land plat. Dieren en planten zijn onderworpen en doorgefokt tot hun lijf door de hoeven gaat. Moestuinen verdwijnen want de grond is vervuild en giftig, en het grillige weer en wind is ook maar onhandig. Kassen met klimaatsystemen verstieren de nachtelijke donkerte. Het boerenland is strakgetrokken. Duizenden kilometers aan hagen, heggen, houtwallen en bomen zijn door herverkeveling verdwenen, en daarmee de schuil- en voederplekken van insecten, vogels en zoogdieren.

Verkeveling (foto Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie)

Pure rationaliteit is toxisch. De grond raakt uitgeput en de voedselproductie wordt een industriële, gecompartimenteerde keten. De productie van groei- en bestrijdingsmiddelen, de wasdom van de gewassen, de verwerking en de verkoop, alles gebeurt op eigenwijze locaties met eigen wetten en schemata. Vliegtuigen, schepen, treinen, auto's distribueren het techvoer naar de winkels waar het in de schappen verschijnt voorzien van productinformatie, garanties, voorschriften en handleiding. Recepten dicteren de bereiding. Tafelmanieren redden de mens van voedsel-intimiteit. Lichamelijkheid is een probleem: te emotioneel en rommelig. Er ontstaan normen voor hoe een gebit eruit moet zien, een neus, borsten. 'Afwijkingen' worden met plastische chirurgie op orde gebracht. Wederkerige seksuele handelingen zijn té spannend en kunnen het best vooraf besproken en gepland worden, agendamatig ingeschaald, voorspelbaar uitgevoerd. Huwelijkspartners vinden elkaar via computerprogramma's op grond van meetbare criteria. Kinderen krijg je niet, maar neem je. Ongewenste kinderen worden geaborteerd en de gewenste exemplaren belanden op strak georganiseerde scholen, voorzien van rugzakjes (ADHD, Asperger, hoogbegaafd, moeilijke gezinssituatie) en gecontroleerd met een leerlingvolgsysteem. Scholieren leren dat de toekomst te organiseren is en werken aan hun cv. En na een onverhoeds onvoorspelbaar, kronkelig leven is daar het managen van de eigen dood. Zeker, rationaliteit heeft voordelen, maar vergeet de nadelen niet. Stap voor stap bracht de Verlichting de Duisternis van de vinkjescultuur. De paradox van de autonome levenshouding is dat we eindigen als gevangene in een systemische werkelijkheid.

Vrouwe Fortuna en haar rad van fortuin, Hans Sebald Beham, 1541
Foto: Statens Museum for kunst, Copenhagen

Onze voorouders reserveerden een plekje voor Vrouwe Fortuna, voor pech en geluk. Zij wacht buiten geduldig in haar schommelstoel, en de wind speelt met heur haar. Zet de deur op een kier, laat wat chaos toe. Wees minder precies. Doe meer ‘ongeveer’. Fortuna zal u belonen.

Ongemak en tolerantie zijn noodzakelijk. Wees flexibel. Autonomie is prima, maar compenseer de nadelen:

- Werk naast dichotome ('dit-of-dat') scheidingen ook met fluïde overgangsgebieden (lotsaanvaarding).
- Organiseer niet elk microhokje, maar richt je op het samenhangende geheel (idealisme).
- Duik als doener de praktijk in en leer van fouten (strijd).

Rationalisme in de kunst

Dessau-Törten in 1928, een ontwerp van Walter Gropius

Het rationalisme in de bouwkunst is niet ontstaan uit afkeer van emoties, maar uit voorliefde voor de analyse. Nadat architect Walter Gropius (1883 – 1969) met zijn Bauhaus kunstschool verhuisd is naar Dessau ontwerpt hij voor de verarmde stad een goedkope woonwijk met modulaire, industriële technieken. En ook de vrije kunsten raken geïnspireerd door de industrie. Na de 2e wereldoorlog (1939 – 1945) krabbelt Duitsland op dankzij het Wirtschaftswunder. De Duitse ZERO beweging spiegelt zich aan die industrialisering. Ze streeft naar objectieve kunst, zonder persoonlijke schilderachtigheid, wil afstand nemen van het ‘te emotionele’ abstract expressionisme. We zien monochrome werken, kinetische kunst en licht-kunst die werkt met de schaduwen van spijkers of geribbelde oppervlakten. Vanuit Nederland sluit de Nul-beweging zich aan (1960–’65). Jan Schoonhoven, Armando, Jan Henderikse, Herman de Vries en Henk Peeters hanteren geometrische principes (ritme, regelmaat) en werken met alledaagse materialen als karton, papier-maché, spijkers, kurken, wc-rollen, industriële artefacten. Jan Schoonhoven heeft een artistiek oog voor patronen van putdeksels en gevels.

De goddelijke mentaliteit en haar idealistische orde: eenheid en waarden

Een ideaal wordt in de stedenbouw neergezet met hoogte of focus.

Op de Atheense Akropolis (akro = top, polis = stad) staat het Parthenon, de tempel van beschermgodin Athena Parthenos ('Athena de Maagd'), gebouwd tussen 447 en 432 v.Chr..

De godin domineert de stad, niemand kan eromheen.

Rio de Janeiro pronkt met het bekende, gigantische Christusbeeld hoog op de berg Corcovado. En overal op aarde, als de grote baas een toespraak houdt, komt er een podium. Horen is niet goed genoeg, zien is geloven.

Een focus inbouwen zonder hoogte lukt met een 'vista'.

Een kaarsrechte baan dwingt ons oog naar het voorname gebouw, beeld of de fontein aan het eind. (In menig stad ontstaat een lange straat-zichtas toevallig, let op: bouw geen gedrocht in het vizier!) Soms wijst een bundeling van wegen aan 'waar het leven om draait'. De stad krijgt een centrale 'zon', de straten zijn de stralen. In het jaar 762 geeft de kalief Al-Mansur (714 – 775) de opdracht tot de bouw van een ronde stad, met in het centrum de moskee en het paleis. Vanuit vier toegangspoorten vertrekken brede, rechte straten op weg naar het religieuze ideaal, de ringenvormige dwarsstraten doorsnijddend. De moskee en het paleis laten hun licht schijnen over de omgeving, en andersom focust de omgeving op de gemeenschappelijke waarden. Al-Mansur noemt de stad Madinat al-Salam, Stad van de Vrede (nu Bagdad).

De idealistische aansturing via zichtlijnen kan ook

Piazza del Popolo, Rome, met driesprong.

omgedraaid worden: wegen splitsen en lopen langs belangrijke plekken. In Rome krijgt het Piazza del Popolo (Popolo betekent zowel populier als volk) een zogeheten tridente of trivium, een driesprong van wegen. Deze worden stapsgewijs aangelegd tussen de 15e en 17e eeuw en leiden de bezoekers langs twee kerken.

De uitvinding van het trivium is overgenomen door de Fransen. De landschaps- en tuinarchitect André Le Nôtre (1613 – 1700) verheft het paleis van koning Louis XIV in Versailles tot zon met drie radiale wegen (rond 1665). De Fransen noemen de ‘afdruk’ van het trivium liefkozend een *patte d’oie*, een ganzenvoet. Het idee wordt verder uitgewerkt, met grandeur. De *Arc de Triomphe* In Parijs verwerft midden 19e eeuw een reuzenster. Maar liefst twaalf radiale wegen wijzen naar dit symbool van Franse moed en opoffering, nu ook rustplaats van de onbekende

De Arc de Triomphe te Parijs, een ideologische ster met stralen.

soldaat, met eeuwige vlam. Idealisme ordent de wereld door een overkoepelende moraliteit in het centrum van ieders denken en doen te plaatsen. De mens doolt door het universum. We zijn nietig en sterfelijk. Wat is de zin van ons bestaan? Is er een principe van waaruit onze situatie geboren wordt, en dat ons houvast geeft op ons levenspad? Een idealistische orde overstijgt het aardse, stoffelijke rommeltje op zoek naar een bestendig, onstoffelijk houvast. Onze voeten mogen door de aardse blubber baggeren, het zij zo, ons hoofd filosofeert onverstoorbaar over onsterfelijke, alles-samenvattende waarden. De idealistische orde versterkt net als de rationele onze zekerheid, maar nu via moraliteit in plaats van causaliteit. Vanouds zijn religies de aangever van centrale waarden, en dat kan weerstand oproepen. In zijn *Brief over het Geluk* stelt de filosoof Epicurus (341 v.Chr. – 270 v.Chr.) dat de beweringen van de gemiddelde mens over de goden niet op voorkennis maar op vals vooroordeel berusten.⁶ Geen mens kan immers weten wat God wil. Niettemin zijn de Bijbelse tien geboden in

steen gehakt. Het gebruik van een 'idee' als voornaamste vormgever van de maatschappij is een hachelijke zaak. Idealisme gaat in de grond over het keren van angst (chaos) met behulp van 'Het Verheven Andere'. Via bangmakerij wordt 'een waarheid' leverancier van de gemeenschappelijke orde. Dat het werkt is eeuwenlang bewezen, met als lesje dat we idealisme niet moeten overdrijven. Machtswellustelingen gebruiken 'de idee' als dwangbuis. Berucht zijn de religieuze dictaturen en communistische regimes. Ideologische wetten leiden tot gruwelijke, beschamende taferelen. Meninge worden verboden, menselijke verschillen uitgewist, zelfs de geologische verschillen worden ontkend. Oogsten mislukken op van hogerhand aangewezen, ongeschikte grond. Overmaatse fabrieken produceren misbaksels. De bureaucratie is surrealistisch. Oplossingen suggereren is impliciet een aanklacht en dus gevaarlijk. Zelfdenkende burgers krijgen ideologische slippendragers in hun nek, en de geheime dienst. Het individu verdwijnt, het uniform verschijnt.

De communistische dictator Stalin (1878 – 1953) zet overal in de Sovjet-Unie straf- en werkkampen op, de zogeheten Goelag. Op deze foto uit 1930 zien we Goelag-gevangenen goederen vervoeren langs de rivier de IZJMA.

De hand van de staat kan ver reiken, als de terreur en overheidscontrole alomtegenwoordig is. Maar hoe ver reikt een ideaal in een vrij land, een democratie? Is er zoiets als een natuurlijke reikwijdte? Om deze kwestie uit te diepen gaan we terug naar die ster van de *Arc de Triomphe*. De lanen wijzen als vingers naar het monument. Het ideaal wordt aanvaard. Hoe ver reikt de invloed? Bijvoorbeeld, wat moeten we doen met de gebouwen langs die lanen? Als elke gevel individualistisch zichzelf is wordt het straatbeeld divers, en dat ondermijnt de stuwning naar het ideaal. Vanuit het ideaal geredeneerd kunnen de gevels beter uniform zijn, maar uniforme gevels veronachtzamen hun individuele praktijk. Wat gaat voor, zelfbedienend individualisme of collectief eerbetoon?

Architect Jacques Hittorff (1792 – 1867) kreeg het probleem op zijn bord, en hij gaf alleen de gevels in de buurt van de Arc een gelijkmatige aanzien, de rest van de straat was onbegonnen werk, ergens houdt het op. Het grotere plaatje is sowieso een verloren strijd. Overal waar ‘goddelijke radialen’ (c.q. maatschappelijke idealen) ordinaire straten (c.q. de dagelijkse praktijk)) doorkruisen ontstaan onvermijdelijk gekke hoeken. Het is onmogelijk kloppend te krijgen. Architecten zijn er dol op. Hier kunnen ze zich uitleven zonder verwijten, want de ideologie zelf is de aanstichter van het prettige conflict. En zelfs als we de snijdende zijstraten vergeten, dan nog is elk ideaal beperkt houdbaar.

Stel dat we die straalstraten van de *Arc de Triomphe* als dirigistische kanonskogels door gans Parijs sturen,

en verder nog, over de landerijen naar de horizon. De invloed taant vanzelf. Tussen de prekerige, divergerende radialen ontstaan steeds grotere leegten, vruchtbare akkers voor meer pragmatischer mentaliteiten. De kogel eindigt als betekenisloze oekaze ergens in een afgelegen weiland, waar de boer de kuil gebruikt voor mest.

Een democratie kan natuurlijk heel goed idealistische, centralistische kenmerken hebben (zoals steden ook een erkend centrum kunnen hebben zonder radialen), mits het 'idee' gedragen en gecontroleerd wordt door het volk. De grondwet levert de geest, en de stembus houdt de regering bij de les. Vaak worden gemeenschappelijke waarden gerepresenteerd door een nationaal symbool, een vlag, koningshuis of president. Hoe serieus het volk deze symbolen neemt verschilt per land, zoals ook het democratische top-down dirigisme per land verschilt. In Frankrijk bijvoorbeeld accepteren de burgers meer overheidsbemoeienis dan in het gedecentraliseerde Zwitserland met z'n kantons en referenda. Het Franse sociale contract is: 'De baas zorgt voor ons, wij luisteren naar de baas, en als de baas niet meer voor ons zorgt moet er een andere baas komen.' Als iemand z'n koe kwijt is gaat hij naar de burgemeester, die mag het oplossen.

Burgers worden gemakkelijk lui van bestuurlijk centralisme, van de uitruil van macht tegen zorg. Verplichte zelfredzaamheid bevordert de eigenwijsheid, initiatieven en innovaties. Oude zelfdenkende burgerlijke culturen met een verleden van Hanzesteden zijn nog steeds individualistischer en initiatiefrijker dan voormalig feodale landen met hun residu van gehorigheid.⁷

Vanaf pakweg 2000 krijgt het maatschappelijk idealisme een romantische, lotsgevoelige insteek. Het naoorlogse opbouwmaterialisme maakt plaats voor morele dienstbaarheid. De wereld is een dorp, elke aardling een buurman die je kunt helpen. Doe iets! In 2024 verschijnt *Morele Ambitie – Stop met het verspillen van je talent en maak werk van je idealen* van Rutger Bregman (1988).⁸ Draag je steentje bij! Nu is er niets mis met maatschappelijk idealisme, we kunnen niet zonder, maar een oproep als deze komt in een door sociale media gedomineerd levensveld. Digitale contacten versterken de onderlinge controle, ‘Het Oog volgt u’, en om erbij te horen voelen velen zich verplicht om hun goede daden en meningen breed uit te dragen. Sociale media vestigen een nieuw soort ‘centralisme’. Slordige meningen worden onder druk bijgeschaafd, afwijkende opinies stilgehouden. Bovengronds heerst idealisme, maar ondergronds groeien de breuklijnen. De strijd ontwaakt.

Ongemak en tolerantie zijn noodzakelijk. Wees flexibel. Idealisme is prima, maar compenseer de nadelen:

- Verlaat de plichtmatige algemeenheden en dien het lokale, persoonlijke (lotsaanvaarding).
- Verlaat het wensdenken en organiseer wat praktisch haalbaar is (rationaliteit).
- Voorkom dat idealen een onaantastbare machtspositie krijgen (strijd).

Idealisme in de kunst

Zowel de oude religieuze kunst als de latere conceptuele zijn contemplatief en ontdoen zich van het materiële.

Religieuze kunst is moralistisch. God staat centraal, de vergeestelijking. Een mooi voorbeeld is het drieluik 'De hooiwagen' (ca. 1510–1515) van Jheronimus Bosch (ca. 1450–1516). Het linker paneel toont het paradijs met Adam en Eva, het rechter de hel. Op het middelste paneel zien we het middeleeuwse symbool van materialisme en genotzucht: een hooiberg op een wagen. Vergankelijke mensen vechten om zoveel mogelijk hooi. De boodschap is: wee het zinnelijke materialisme! De hel wacht!

In de moderne conceptuele kunst is de religieuze insteek ingeruild voor de profane. Net als bij de middeleeuwse variant keert hedendaags conceptualisme zich af van het aardse materialisme, maar nu door onze lichamelijkeheid, ambachtelijkheid en zinnelijke esthetiek te beschimpen, en af te schaffen. Het gaat puur om 'de idee'.

Het bekendste voorbeeld is het urinoir ('Fountain' 1917), ondertekend met 'R Mutt'. Het Duitse Armut = armoede. De pispot is geclaimd door Marcel Duchamp (1887 – 1968) maar zeer waarschijnlijk bedacht door kunstenaar Elsa von Freytag-Loringhoven (1874 – 1927). Inmiddels is die valse pispot opgenomen in de pispothemel der curatoren. Volgens Plato's ideeënleer heeft elke aardse 'vorm' een onveranderlijke pendant in het rijk der ideeën. Wat blijkt? Zelfs Armut.

De strijdlustige mentaliteit en haar experimentele chaos: concurrentie en innovatie

De centra van oude steden zijn druk en krap. Gebouwen lijken elkaar te verdringen en de straten hebben onregelmatige hoeken. Er is een onderhuidse strijd gaande, knijpende conflicten die passanten een avontuurlijk gevoel geven.

Nieuwbouwsteden vermijden deze spanning. Zijn we te risicomijdend geworden?

In moderne steden als Hong Kong, New York, Tokyo en Shanghai zijn we getuigen van een hemelbestormende strijd tussen torens, maar de handschoenen gaan niet uit. De strijd is een luchtgevecht, een spektakel van hoogstandjes, gebouwd met de nieuwste technieken, een wedstrijd om de langste, de mooiste, de machtigste, de energiekste. Ja, spannend, maar dan, o jee. Als onze blik langs de torens omlaag glijdt belanden we aan de voet in een afgemeten boekhoudermentaliteit. Die lefgozers van daarboven kleuren beneden gedwee binnen de lijntjes. Ze voegen zich naar het grid. Hun testosteron stopt bij de tochtdeur. Waarom douwen die torens hun concurrenten niet opzij? Waarom zetten ze hun voet niet dwars, een knik in het stratenplan forcerend? Het zou geen burger kwaad doen, integendeel, het zou de stad ten goede komen. Maar het wordt niet overwogen omdat het stad is toegeëigend door ontwerpers die doorwerken tot het plan logisch lijkt, zonder spanningen. En dat doet de stad tekort. Bestuurders en ontwerpers hebben moeite om

Een omgevallen boom in een beek, in natuurgebied Ingendaal

Foto ARK Rewilding Nederland

Moeten we ook de stad *rewilden*, niet alleen met groen en dieren, maar ook met vernauwingen door ‘wilde’, dwarse gebouwen?

‘het stads-conflict’ te aanvaarden als mogelijkheid, laat staan dat ze het uitbuiten. Dringen, de strijd, is een kwaliteit op zich. Schurende plekken in de stad verstoren gemakzuchtige loopstromen en forceren een afwijkende sociale en commerciële dynamiek. Vergelijk het met beken. Ooit zijn ze rechtgetrokken als kanaaltjes, nu worden de kronkels teruggebracht en viert de omgevallen bomen in de stroom. Het worstelende water resulteert in verschillende stroomsnelheden, en dat blijkt goed voor de biodiversiteit van het waterleven. Op eenzelfde manier dragen conflicterende plekken bij aan de stedelijke diversiteit. Eigenzinnige karakters betrekken in de niches een woning of ze beginnen er een bedrijf, en de klanten komen er graag. Het is een aparte plek.

Conflicten zijn natuurlijk en brengen onzekerheden met zich mee. Meningen botsen, lichamen botsen, culturen botsen, alles botst. Daar moeten wij, en onze kinderen, mee om leren gaan. Sport, wetenschappelijk onderzoek, een trektocht door een wildernis, een burenruzie, de confrontatie is vaak vervelend en de uitslag ongewis. Strubbelingen maken ons weerbaar, strijdbaar, en we ontdekken en leren dat niet alle onenigheid uit de hand hoeft te lopen. We oefenen ons in de kunst van het ruziemaken. De situatie blijft ongemakkelijk maar we relativeren de onenigheid als we tot rust zijn gekomen. En toch, liever nog zouden we het conflict vermijden. Liever richten we ons op onze zekerheden, maar in werkelijkheid zijn die zekerheden een zelfgeorganiseerde schijnconstructie. Chaos is een basisgegeven, de orde is een kaartenhuis. Chaos begeleidt ons, altijd, overal.

We zouden chaos ons het best kunnen voorstellen als een ‘ding’, als een warrige wolk. Als we vergaderen zit de wolk ongezien aan tafel, en wat we ook calculeren en besluiten, de wirwarwolk belandt in het dossier. Als we fietsen lift de wirwarwolk achterop mee, als we trouwen doet ze de ring om, als we vissen fopt ze ons, als we slapen ligt de wolk te woelen. Ook nu u dit leest kunt u de wirwarwolk voelen, op schoot en bij uw voeten. Afschudden lukt niet want chaos is *super glue* en veel realistischer dan orde. *Panta rhei*, alles stroomt, alles verandert, voortdurend. Chaos is onvermijdelijk en moet noodzakelijk.

In 2008 richten de Duitse wetenschappers Ugur Sahin en Özlem Türeci het bedrijf BioNTech op. Ze ontwikkelen

vaccins voor immunotherapie bij griep en kanker met de inzet van de mRNA-techniek (het lichaam zelf maakt het vaccin, aangezet door een stukje genetische code). Eind 2019 duikt plotseling Covid op. Kenners wisten: dat zou een pandemie kunnen worden. Op een vrijdag eind januari 2020 krijgt het echtpaar de genoomsequentie van het coronavirus van een Chinese collega. In het weekend bouwen ze de sequentie in het mRNA in. Zondagavond gaat de e-mail eruit. Het lopende onderzoek wordt afgebroken, het bedrijf gaat geheel om, we gaan die nieuwe ziekte aanvallen. Hoe wendbaar kan je zijn? 11 maanden later wordt het COVID-vaccin goedgekeurd. Ontelbare mensen zijn gered. Dankzij lef.

Strijdbaarheid draait om zelfvertrouwen, optimisme, durven aanpakken. En strijdbaarheid gaat over het teweerstellen, het gevecht, de krijgskunst. In oude culturen werden krijgsgoden vereerd, Týr, Ares, Mars. Tegenwoordig vinden we dat te oorlogszuchtig en worden we vreedzaam opgevoed, maar is de vrede daarmee ook vanzelfsprekend? Na de val van de Berlijnse Muur (1989) ging de vlag uit en werd de Europese beveiliging teruggeschroefd. Bezuiniging na bezuiniging holde de paraatheid uit, materieel werd verkocht, voorraden niet aangevuld. De *'love, love, love'* hippietijd haalde dansend met madeliefjes haar gelijk. 'Je veilig kwetsbaar kunnen voelen' werd de norm. Die onbedorven wereld is een romantische droom en dat kan en mag, maar als de bestuurders mee gaan dromen wordt het gevaarlijk. Toen Rusland de Krim (2014) en het vasteland van de Oekraïne (2022) binnenviel was onze krijgsmacht zwaar verzwakt en zat Europa in een kramp (zie blz. 69).

De Oekraïense Militair Robi in Bachmoet (21 september 2023)

Fotograaf: Adriaan Backer

De Oekraïense wetenschapper en politiek filosoof Volodymyr Yermolenko (1980) stelt dat Europa zich te lang blind gestaard heeft op het aloude burgerethos van de klassieke agora (het marktplaatsplein), de plek van overleg en compromissen, handel. Dat is onevenwichtig, en vraagt om problemen. Volgens Yermolenko moet het burgerethos altijd samengaan met het krijgersethos dat waarschuwt 'waar het compromis ophoudt, om een compromis met het kwaad te vermijden'.⁹ Het oude adagium *Si vis pacem, para bellum* geldt onverkort. Als je vrede wilt, bereid je dan voor op oorlog.

Er is genoeg om voor, en tegen te strijden, ook vreedzaam. Duurzaamheid, de klimaatverandering, de afnemende biodiversiteit, de vervuiling en verzuring van de oceanen, de overbevissing, het vervangen van achterhaalde systemen. Een gemeenschappelijke aanpak komt moeilijk van de grond want de belangen en culturen botsen. Maar we zullen moeten leveren. Hoe komen we waar we willen zijn? Met zelfvertrouwen en de doenersmentaliteit. Door het initiatief te pakken en te experimenteren. De omschakeling naar duurzame productieprocessen en een regeneratieve landbouw vraagt om eigenwijze innovaties.

In hun boek *Duurzame financiering – hoe de financiële sector de vergroening van de economie kan sturen* benadrukken Barbara Baarsma en Maarten Biermans dat geld een sterke sturende kracht is. De vervuiling kan beprijsd worden en het opschonen beloond. Banken spelen in de omschakeling dus een belangrijke rol, maar het

Foto Gabriel Jiménez, Peru

probleem is dat banken van nature risicomijdend zijn. Moedige bankmedewerkers komen er moeilijk aan de bak. Gelukkig investeert het particuliere bedrijfsleven zelf veel in onderzoek en experimenten, al pronkt het

er niet mee. Bedrijven houden hun groene route liever onder de pet uit angst voor de kritische milieuorganisaties (*greenhushing*).¹⁰ Vergroening gaat in stappen, en als elke tussenstap steeds afgekraakt wordt door ongenueanceerd zwart-wit denkende critici is stilzwijgen handiger. Het gevolg is dat er te weinig leerzame voorbeelden rondgaan van mislukkingen, en dat zelfs de successen in stilte worden gevierd. Experimenten gedijen niet in een afrekencultuur. Een 'safe space' versnelt de transitie.

Ongemak en tolerantie zijn noodzakelijk. Wees flexibel. Strijdbaarheid is prima, maar compenseer de nadelen:

- Matig het conflict, gebruik je verstand, werk met de verschillen (rationaliteit).
- Zoek naar gemeenschappelijke grond, formuleer een gezamenlijk streven (idealisme).
- Stel je empathisch op, leef je in (lotsaanvaarding).

Strijdbaarheid in de kunst

De dichter en graficus Filiippo Tommaso Marinetti (Egypte 1876 – Italië 1944) krijgt als jongeling een auto-ongeluk, herstelt en gaat iets maken van zijn leven. Strijdlustig omarmt hij de toekomst, weg met het verleden, voorwaarts! Zijn Futuristisch Manifest verschijnt op 20 februari 1909 in de Franse krant *Le Figaro*: ‘Kom op! steek de bibliotheken in brand (...) Verleg de loop der kanalen om de musea onder te laten lopen! (...) Grijp je houwelen, bijlen en hamers en maak zonder mededogen de aanbeden steden met de grond gelijk’. Kunstenaars als Alfredo Ambrosi, Tulio Crali, Gino Severini, Fortunato Depero en Giacomo Balla sluiten zich aan. ‘Wij willen de agressieve beweging verheerlijken, de koortsachtige slapeloosheid, de snelle passen, de salto mortale’. Futuristen maken dynamische affiches en prachtige schilderijen en beelden over snelheid, het racen met auto’s en motoren, vliegtuigen, parachutespringen. Ze werken met film, fotografie, muziek. Zo produceert Luigi Russolo met een lawaaimachine lawaai kunst, *l’arte dei rumori*, om ‘de gesloten cirkel van pure muzikale geluiden, versleuteld door traditie, te doorbreken’. Ook organiseren ze (straat)theater waarbij het publiek uitgescholden wordt. De confrontatie is het kunstwerk, en oorlog wordt gezien als ‘regeneratieve kracht’. In 1915 melden futuristen zich aan voor de strijd en sommigen sneuvelen. Marinetti vindt het Tattilismo uit (1921): tactiele panelen uit getextureerde materialen als borstel, kaasrasp of kurk die geblinddoekt ‘een reis met de handen’ aanbieden. In 1922 komt Mussolini aan de macht. Marinetti sluit zich aan.¹¹